

Keeleteaduslik elulugu 1

Teadlik ja teaduslik pilk oma keeleelule

Nele Karolin Teiva

Tartu ülikooli üldkeeleteaduse eriala bakalaureuseastme üliõpilane

Ilona Tragel

Tartu ülikooli üldkeeleteaduse kaasprofessor

Alates 2019. aasta sügisest kirjutavad paljud Tartu ülikooli humanitaarerialade üliõpilased kohustusliku keeleteaduse aine sooritamiseks oma keeleteadusliku eluloo, lühidalt keeleeluloo. Siinse artikli esimene autor tegi selle protsessi läbi üliõpilasena ja teine õppejõuna. Aitamaks ka lugejatel enda keeleteadumuste üle mõtiskleda, on plaanis kirjutada (vähe-malt) neljaosaline sari keeleeluloo lugusid, mille põhisõnum on, et oma keeleeluloo koostamisega saab hakkama iga inimene ja ka kooliõpilastele oleks see huvitav, keeleteadmisi avardav ning täiesti jõukohane ülesanne. Paljud keeleeluloo valmis kirjutanud üliõpilased on öelnud, et tänu sellele mõistsid nad, kuidas keel on nende elus varem arvatust tunduvalt suuremat rolli mänginud. Sellele tõdemusele jõuab loodetavasti igaüks, kes enda keeleelu üle sügavamalt mõtisklema hakkab.

Miks?

Me õpime paremini siis, kui õpitavat teadmist saab mõtestada kogemuste kaudu. Sellest lähtekohast sündiski idee juhatada üliõpilasi oma isikliku kogemuse kaudu keele olemuse ja struktuuri juurde. Üliõpilaste tagasiside kursusele on kinnitanud, et ka nemad märkavad sel viisil õppimise kasulikkust. Näiteks on üliõpilased öelnud, et enda keeleeluloo kirjutamine õpetas neid isiklike kogemusi teaduslike meetoditega kirjeldama, andis teadmisi keeleteaduse mitmekülgsest ja selle kõige abil saadi vastuseid paljudele keelega seotud küsimustele.

Keeleelulugu ehk keeleteaduslik elulugu – mis see on?

Keeleteaduslik elulugu on humanitaarerialade keeleteaduse kursuse hindeline eksamitöö, milles üliõpilane seob oma keeleteaduse vastavate teemade juures viidatud keeleteaduslike allikatega ja loengutel saadud teadmistega. Üliõpilased koostavad oma keeleluloo, kasutades teadusartikleid ning keeleteaduse eri suundade õpikuid ja andmebaase. Paljud neist võimalikest allikatest on kõigile kättesaadavad ja allpool suuname ka Oma Keele lugejad nende juurde, et iga huviline saaks oma keelelu mõtestada ja keeleteaduse enda jaoks laiendada konteksti asetada. Keeleteaduse perspektiivist kirjutatud elulugu ei pea ilmtingimata järgima ajalist järjekorrad. Lisaks sellele pandagu tähele, et oma keelelule ei ole mõtet vaadata hinnanguliselt, vaid keeleteaduslikust perspektiivist. Teaduslik lähenemine ei anna hinnanguid, vaid analüüsib ja seletab. Näiteks ei saa keeleteaduslikust perspektiivist väita, et keegi räägib või kirjutab valesti, vaid peab analüüsima, miks ta nii kirjutab või räägib. Teaduslikus käsitluses ei saa ka väita, et keegi räägib vähem korralikult, kui ta kasutab murdesõnu või suulisele keelele omaseid jooni.

Järgnevalt esitame teemasid, küsimusi ja allikaid, mille põhjal ka iga Oma Keele lugeja enda keelelulugu kirjutama võiks hakata.

Millest võiks keeleteaduslik elulugu koosneda?

Lapse esimesed sõnad

Keelelu saab alguse juba inimese esimestel eluaastatel ja sellega võiksid ka enda või mõne

SOOVITUSLIKUD ALLIKAD

- Lähemalt psühholingvistikast: Tulviste, Tiia 2011. Psühholoogia ja keeleteaduse piirid – psühholingvistika. – Oma Keel 2, 5–10. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2011_2/OK_2011-2_01.pdf
- Lastekeelest ja selle uurimisest: Argus, Reili 2003. Lastekeelest ja selle uurimisest. – Oma Keel 1, 26–32. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2003_1/OK_2003-1_03.pdf
- Laste- ja hoidjakeele sõnade päritolust: Sedrik, Meeli 2017. Laste- ja hoidjakeele sõnade päritolust. – Oma Keel 1, 11–16. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2017_1/OK-1-2017_02.pdf
- Schults, Astra, Tiia Tulviste, Kai Kaljumäe 2013. Eesti laste esimesed sõnad: MacArthuri-Batesi suhtlemise arengu testi tulemused. – Eesti Arst, 21–27. <http://ojs.utlib.ee/index.php/EA/article/view/11546/6730>
- Kõrgesaar, Helen 2009. Hoidjakeelele omastest joontest. – Oma Keel 2, 28–37. https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2020/06/OK_2009-2_04.pdf
- Argus, Reili 2008. Kuidas eesti laps vormimoodustuse omandab. – Oma Keel 1, 16–26. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2008_1/OK_2008-1_02.pdf
- Uuri ka rahvusvahelist lastekeelekorpus CHILDES <https://childes.talkbank.org>

lähedase (nt õe-venna) keelekogemuse mõtestamise protsessi alustada. Mõeldes oma kõige varasematele sammudele keelekasutajana, pööra kõigepealt tähelepanu esimestele sõnadele ja lausungitele – mis need olid ja millal ilmusid? Edasi võiksid analüüsida seda, millistest häälikutest esimesed sõnad koosnesid ja mis oli neis erinevat täiskasvanupärase suulise keelega võrreldes.

Lapse esimesed sõnad ja nende vormid on seotud sellega, kuidas vanemad ja hoidjad lapsega räägivad. On täiesti loomulik, et lapsega räägitakse lihtsustatud ja mugandatud keelevariandis, mida nimetatakse hoidjakeeleks. Kui laps sellist keelt enda ümber pidevalt kuuleb, hakkab ta kuuldud vorme ka ise kasutama ning seetõttu võid ka sina leida oma esimeste sõnade seast lihtsustatud variante täiskasvanupärasest keelest.

NÄIDE. Ühe umbes 8-kuuse (0;8.6) lapse keelekasutusse on tekkinud sõnad *emme, jälle* ja *anna*. Need esimesed sõnad koosnevad vokaalidest (*e, ä, a*) ja helilistest konsonantidest (*m, l, n, j*). Vanuses 2;11 kohtab sama lapse kõnes ka üht lapsekeele arengule iseloomulikkude protsessi – üleüldistamist: laps hakkab kõiki meessoost isikuid kutsuma nimega *Andrus*, seda ühe sugulase nime järgi, kellest on tema jaoks saanud meessoos „prototüüp“.

Mitmekeelne keelekeskkond

Keelelist arengut mõjutab keelte omandamise keskkond. Mõtles sellele, kas oled kasvanud ükskeelses või kakskeelses keskkonnas ja milline mõju on sel olnud keelte omandamisele? Sellele küsimusele lähene nii psühho- kui ka sotsiolingvistilisest vaatepunktist, ava ja selgita oma kogemust.

SOOVITUSLIKUD ALLIKAD

- Mitmekeelses peres kasvava lapse keeleomandamisest: Vihman, Virve-Anneli 2019. Meie lapsel mitu keelt: abiks mitmekeelse lapse vanemale. https://www.hm.ee/sites/default/files/meie_lapsel_mitu_keelt_fin.pdf

NÄIDE. Laps kasvab kakskeelses perekonnas. Tema ema on eestlane ja isa sakslane ning mõlemad vanemad suhtlevad lapsega oma emakeeles. Lapse esimesed sõnad on eestikeelsed, kuid vanuses 2;6 suudab laps vabalt mõlemas keeles suhelda – eesti keelt rääkivatele sugulastele vastab ta eesti keeles ja saksa keele rääkijatele saksa keeles. Kuna laps kasvab Eestis ja kuuleb ümbritsevas keskkonnas eesti keelt rohkem, on tema sõnavara selles keeles ka veidi suurem.

Keelte õppimine, õpitud keelte paigutamine laiemasse konteksti

Emakeele omandamine

Oma esimese keele me omandame. Koolis või muudes koolitunniga sarnastes oludes keele omandamist nimetatakse õppimiseks. Oma esimese keele omandab laps end ümbritseva keelekasutuse põhjal, ilma et keegi last süsteemselt õpetaks, kuidas sõnu või lauseid moodustada tuleb. Seevastu õppides suunatakse õppijat teadlikult keelereegleid kasutama. Kirjakeel omandatakse alati õppides ja seda tehes on loomulik, et sõnad pannakse paberile viisil, kuidas neid suulises kõnes kasutatakse. See tähendab, et sõnu võidakse kirjutada nende häälduspärasel kujul ja seetõttu ei pruugi häälikupikkused või sõnade kokku-lahkukirjutus vastata kirjakeele normile.

Otsi suulise kõne jooni oma esimestest kirja pandud sõnadest ja fraasidest, lasteaias või koolis kirjutatust (näiteks etteütlustest). Samuti võiksid suulise kõne jooni otsida oma tänapäevastest tekstidest, näiteks *chat'* idest. Leitud jooni kirjelda foneetilisest ja fonoloogilisest perspektiivist. Seda tehes väldi hinnangulisust, sest koolis emakeeletunnis vigadeks nimetatu kehtib kirjakeele normi järgiva suhtluse puhul, kuid argisuhtluses on need igati loomulikud nähtused. Kirjutamine ja sellega seotud reeglid on kokkulepped, mida alles kirjutama õppides polegi võimalik tunda.

NÄIDE. Alles kirjutama õppiv laps vanuses 6;2.15 kirjutab sõna *halputis* tähenduses 'halb uudis'. Analüüsides sõna häälikulisest perspektiivist, on selge, et laps pole osanud veel kaas- ja täishäälikute pikkusele kirjas tähelepanu pöörata. Kokkukirjutamise põhjuseks võib olla sõnade tähenduslik kokkukuuluvus kirjutaja peas.

SOOVITUSLIKUD ALLIKAD

- Abi suulise kõne joonte analüüsimiseks: Asu, Eva Liina, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu, Pire Teras 2016. Eesti keele hääldus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Teras, Pire 2019. Hääldusmõtted 1. Kas hakkame hääldama või akkame ääldama. – Oma Keel 1, 27–29. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2019_1/OK-1-2019_04.pdf
- Teras, Pire 2019. Hääldusmõtted 2. Kuu me jäimegi? ehk miks jääb h sõna sees hääldamata. – Oma Keel 2, 21–24. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2019_2/OK-2-2019_4.pdf
- Teras, Pire 2020. Hääldusmõtted 3. Vääh ei oläää – miks e muutub eesti keeles ä-ks? – Oma Keel 1, 3–5. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2020_1/OK-1-2020_1.pdf
- Teras, Pire 2020. Hääldusmõtted 4. Ööst. – Oma Keel 2, 18–21. <https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2020/11/teras.pdf>

Hilisemas elus kirjutab see laps oma sõnumis sõbrale küsimuse vastuseks *maitea* 'ma ei tea'. Nende kolme sõna kokkukirjutamise põhjus on see, et ka suulises kõnes on ta harjunud neid sõnu sellisel viisil kokku hääldama.

Teised keeled

Meie igapäevase keele-ellu kuuluvad peale emakeel(t)e ka teised keeled. Kui su elus oligi alguses vaid üks keel, siis esimesed kokkupuuted teiste keeltega tulevad tavaliselt (anima)filmide, laulusõnade või arvutimängude kaudu, aga ka teiste keelte kõnelejatega suheldes. Meenuta, milline oli sinu esimene kokkupuude mõne teise keelega, näiteks kas sinu lasteaiarühmas või koolis käis mõni teist keelt rääkiv laps? Elas mõni selline laps naabruses? Kuidas sa temaga suhtlesid?

NÄIDE. Poiss puutus esmakordselt kokku teise keelega, kui hakkas vaatama ingliskeelseid multfilme. Kui alguses laps inglise keelest midagi aru ei saanud, siis mõne aasta jooksul oli keel talle niivõrd omaseks saanud, et hakkas sellest pärinevaid sõnu kasutama eestikeelsete lausete keskel. Näiteks ütles poiss ühel õhtul oma emale: „Pane *light* kustu!“, kui soovis, et ema toas tule kustutaks. Sellist kahe keele kasutamist ühe lausungi piires nimetatakse koodivahetuseks.

Mõne keelega puutume lähemalt kokku, õppides neid iseseisvalt või koolis. Milliseid võõrkeeli sina õppinud oled? Millal ja kuidas sa neid õppisid ning millisel tasemel suudad neid keeli mõista ja neis teksti luua? Selleks, et õpitud keeltest veel rohkem teada saada, uuri ka andmebaasi The Ethnologue. Seal saad teada näiteks seda, kus sinu õpitud keeli veel räägitakse ja kui elujõulised need keeled on. Mõttele ka sellele, milliseid kirjasüsteeme sinu õpitud keeltes kasutatakse. Kui vajad vastuse leidmisel abi, uuri ka andmebaasi ScriptSource.

NÄIDE. Laps õppis koolis üheksa aastat inglise keelt. Tänu ingliskeelse meedia levikule, reisimisele ja välismaal elavatele sõpradele ehk võimalusele oma keeleoskust suheldes praktiseerida, suudab ta inglise keeles samal tasemel nii teksti mõista kui ka seda ise luua. Sama laps õppis koolis kuus aastat vene keelt. Õpinguid raskendas

vähene võimalus õpitu praktiseerimiseks ja keeles kasutatav teistsugune kirjasüsteem, kirillitsa. Õpingute lõpuks on arenenud lapse oskus keelt mõista, kuid selles teksti ise loomine on tema jaoks keeruline.

Keeleluloo sarja järgmises osas tuleb juttu murretest, nii koha- kui ka isikunimedest, keele struktuurist ja tähendusest. Sellest kõigest siis sellisest vaatenurgast, kuidas igäüks meist saab nende nähtuste avaldumist oma elukogemuse kaudu lähemalt tundma õppida.

SOOVITUSLIKUD ALLIKAD

INFO KEELTE KUULUVUSE, PÄRITOLU, ELUJÕULISUSE KOHTA:

- Eberhard, David M., Gary F. Simons, Charles D. Fennig (eds.) 2021. *Ethnologue: Languages of the World*. Twenty-fourth edition. Dallas, Texas: SIL International. Online version: <http://www.ethnologue.com>.

KIRJASÜSTEEMIDE

TUTVUSTUS:

- andmebaas ScriptSource <https://www.scriptsources.org/cms/scripts/page.php?>
- KEELTE, KEELERÜHMADE JA KEELKONDADE EESTIKEELSEDE NIMED:

- andmebaas LINGVAE <https://www.eki.ee/knab/lingvae.htm>
- Verschik, Anna 2004. Koodivahetus meil ja mujal. – *Keel ja Kirjandus* 1, 25–46.

OK